Nær og Fjern.

Et Ugeblad,

redigeret af P. Hansen.

Sjette Bind.

(Nr. 222—274.)

Kjøbenhavn 1877.

C. A. Reitzel. **Otto B. Wroblewsky.**

[1]

Kjøbenhavn. Udkommer hver Søndag. **Nr. 233.** Den 17. December 1876.
Abonnementspris: 3 Kr. 50 Øre Kvartalet.

Benedikt Spinoza.

Af **Dr. phil.** Harald Høffding.

Vor Tids Iver for at oprejse Statuer og Mindesmærker har ofte bragt mig til at tænke paa Ordet om dem, der kalke Profeternes Grave. Man kan ikke holde den vemodige Tanke borte, at Anerkjendelsen af Fortidens Storhed ikke hindrer Miskjendelse af Samtidige. Men det er paa den anden Side naturligt, at en friere og forsonligere Betragtning lettest kommer frem overfor det Forbigangne, hvor Alt er afsluttet, Kampen endt og de Kæmpendes Stilling og Motiver belyste ved deres Plads og Vilkaar indenfor den historiske Udvikling. For Spinozas Vedkommende synes det i hvert Tilfælde at forholde sig saa. Selv de, der ikke kunne sympathisere med hans Standpunkt og hans Lære, kunne ikke nægte ham deres Beundring for hans ædle og milde Karakter og maa indrømme hans store Betydning for den senere Videnskab og Litteratur. Og naar man erindrer, hvor megen Forfølgelse og Miskjendelse Spinoza maatte lide, hvor ene han stod i sin Tid, og hvor fremmed denne følte sig overfor hans Ideer, saa at der hengik over 100 Aar, før de kunde trænge igjennem, saa vil den Statue, som nu skal oprejses for ham i Haag ved Bidrag ikke blot fra hans Fødeland, men ogsaa fra det øvrige Europa, staa som et Vidnesbyrd om, at der er foregaaet et Fremskridt ikke blot i Forstaaelse af det Store og Betydningsfulde, men ogsaa i frisindet og tolerant Tænkemaade.

At han stod ene i sin Tid, hænger maaske noget sammen med, at han oprindelig var fremmed for den nyere vesterlandske Videnskab og Litteratur. Hans Forældre vare portugisiske Jøder, som havde forladt Fødelandet for deres Troes Skyld og i Holland, Religionsfrihedens Vugge, havde søgt sig et nyt Hjem. I Amsterdam var der paa den Tid en blomstrende jødisk Menighed med en Synagoge og en Rabbinskole, ved hvilken navnkundige Lærere virkede. I denne By fødtes *Benedikt Spinoza* den 24. November 1632. Paa Grund af den Begavelse, han tidlig lagde for Dagen, bestemtes han til den lærde Stand, det vil sige, til at blive Rabbiner. Han gjorde ogsaa saa raske

Fremskridt paa denne Bane, at han allerede i sit 16. Aar var en anseet Talmudist. Men snart begyndte hans skarpe Forstand og utrættelige Forskerlyst at føle sig utilfreds indenfor Traditionens og Theologiens Skranker. Rimeligvis var det paa denne Tid, at han lærte Latin og begyndte at studere de klassiske Forfattere, Naturvidenskaberne og den kartesianske Filosofi. Hans Lærer i Humaniora var Lægen van Ende, der havde en Slags Undervisningsanstalt i sit Hus og var bekjendt for sine frie religieuse Anskuelser. Et Sagn fortæller, at Spinoza blev forelsket i hans Datter, der hjalp Faderen med Undervisningen, men at hun foretrak en Meddiscipel for ham. Dog har man i den nyeste Tid forkastet denne Beretning, da van Endes Datter efter de Oplysninger, som ere fundne, paa den Tid, hvorom her er Tale, kun var lidt over ti Aar gammel.

De Tvivl, der rejste sig hos ham, og de nye Tanker, som begyndte at forme sig, *[2]* have sikkert tidlig fjernet ham noget fra hans Troesfæller og gjort hans Besøg i Synagogen mindre hyppige; thi der fortælles, at man lovede ham en ikke lille aarlig Pension, naar han blot vilde besøge Synagogen af og til. Ja, man skal endog have forsøgt voldsommere Midler imod ham. En Aften, da han forlod Synagogen, overfaldt En ham med en Dolk, hvis Stød dog kun flængede hans Klædning. Man havde Mistanke om, at han vilde træde over til Kristendommen, og vilde nødig afstaa en saa begavet Tilhænger til en anden Konfession. Dog maa det ogsaa fremhæves, at Tilhængerne af den kartersianske Filosofi paaden Tid bleve betragtede med Mistanke ogsaa indenfor den kristne Kirke. Den anden Dortrechtersynode havde nylig erklæret dem for udelukkede fra kirkelige Embeder. Den lille jødiske Menighed, som maatte vaage endnu strengere over sine Medlemmer, greb, da hverken gode eller onde Midler frugtede, tilsidst den Udvej, at udstøde den Frafaldne fra sin Midte. Dette skete i Juli Maaned 1656. Banformularen blev for nogle Aar siden funden i den jødiske Menigheds Arkiv i Amsterdam; den er holdt i det gamle Testamentes Stil og benytter til Dels dets Ord. „Forbandet" — hedder det bl. A. — „være han om Dagen, forbandet være han om Natten, forbandet, naar han lægger sig, forbandet, naar han rejser sig fra sit Leje! Forbandet være hans Udgang, forbandet hans Indgang!" „Vider, at Ingen maa have noget at skaffe med ham hverken mundtlig eller skriftlig, Ingen maa vise ham nogen Gunst, Ingen dvæle under hans Tag, Ingen nærme sig ham paa mere end fire Alen, Ingen læse Noget, han har forfattet!"

I sit 24. Aar var Spinoza saaledes stødt ud i Verden, voldsomt stilt fra Familie og Stammefrænder, og uden Tilhold noget andet Sted. Det kom ham nu til Gode, at Talmud paalagde Enhver, der uddannede sig til Rabbiner, at lære et Haandværk. Han havde lært den Kunst at slibe optiske Glas og havde bragt det til stor Færdighed heri.

Derved skaffede han sig nu sit tarvelige Udkomme. Men han fik endnu ikke Lov til at leve i Ro. Paa den jødiske og den kristne Gejstligheds Opfordring forviste Amsterdams Øvrighed ham i Aaret 1660 fra Staden „for at hævde Ordenen og Subordinationen." Han boede i de nærmest følgende Aar i Rhynsburg, en lille Flække ved Leiden, hvor en arminiansk Sekt, de saa kaldte Kollegianter, havde fundet et Fristed. Senere flyttede han til Voorburg ved Haag, og endelig (1669) paa sine Venners Opfordring til selve Haag.

Om Spinozas Karakter og indre Liv i hans Ungdom veed man kun, hvad man kan slutte af de ydre Begivenheder og af Brevene og Skrifterne fra hans senere Aar. Hans Biografer slutte gjerne tilbage fra den Ro og Resignation, som udpræger sig i disse, og mene, at han ogsaa i sin Ungdom har lagt saadanne Egenskaber for Dagen; dog mene Nogle, at man kun kan tænke sig dem hos den modne Tænker som Resultat af lidenskabelige Kampe i Ungdommen. Det er i hvert Tilfælde klart, at han tidlig har sammenfattet al sin Higen og Tragten i een Attraa — den at erhverve en klar og gyldig Erkjendelse af Menneskets Væsen og Forhold til hele Naturen. Hele hans Karakter har et intellektuelt Præg; Undersøgelse og Betragtning er for ham det Højeste. Han skildrer selv i sin Afhandling om „Forstandens Forbedring", hvorledes de Goder, de Fleste søge, Ære, Rigdom og sandselig Nydelse, havde tabt deres Værd for ham, og det nu gik op for ham, at det sande og højeste Gode var „Erkjendelsen af vor Aands Sammenhæng med hele Naturen." Han søgte i Sandhedserkjendelsen Mere end blot Theori; han søgte en Livsanskuelse. Og hans Storhed bestaaer her netop i den Harmoni, der hos ham var mellem Erkjendelsen og Karakteren, Tanken og Livet.

Efter Udgivelsen af hans første Skrift, en Fremstilling af den kartesianske Filosofi med Antydninger af de Punkter, hvor den maatte føres videre, blev han snart berømt. Mange opsøgte ham i hans Bolig, og han førte en betydelig Brevvexling. En af hans Korrespondenter, Oldenburg, den første Præsident for Videnskabernes Selskab i London; nævner som det Tiltrækkende hos ham „grundig Viden i Forbindelse med Mildhed og fin Dannelse." I Aaret 1670 udgav han en „theologisk-politisk Afhandling", som gik ud paa at vise, „at Tænkefriheden ikke blot kan indrømmes uden Skade for Fromheden og for Statens Fred, men at den end ikke kan ophæves, uden at disse med det Samme gaa til Grunde". Han forlangte her Ret for Enhver til at fortolke de religieuse Lærdomme efter bedste Indsigt — og ikke blot danne sig sin egen Overbevisning, men ogsaa udtale den. Han anfører (idet han synes at glemme, hvorledes det var gaaet ham selv) sin Fødeby, Amsterdam, som Exempel paa, at en saadan Frihed kan bestaa med et ordnet Samfunds Væsen. „I denne blomstrende og udmærkede Stad leve Mennesker

af alle Nationer og Troesbekjendelser i største Endrægtighed. Der er ingen nok saa forhadt Sekt, uden at dens Tilhængere jo (naar de blot Ingen krænke, give Enhver Sit og leve stikkelig) beskyttes af den offentlige Statsmagt". Han er den Første, der har hævdet Tolerancens Princip i denne fulde Udstrækning. Det anførte Værk indeholdt desuden historisk-kritiske Undersøgelser af det gamle Testamentes Bøger, hvorved Grunden blev lagt til hele den nyere Bibelkritik, og rationalistiske Fortolkninger af de vigtigste Dogmer. Den Forargelse, dette Skrift vakte, afskrækkede Spinoza fra at udgive Mere. Hans Hovedværk, „Ethiken", cirkulerede i Afskrifter mellem hans Venner og udkom først efter hans Død.

I hele den sidste Del af sit Liv led han af en tærende Brystsygdom. Han fortsatte dog stadig sine Studier, og med saadan Iver, at han en Gang i tre Maaneder ikke forlod sit Hus. Han boede hos Maleren van Spyck, i hvis Familie han ofte tilbragte sine Hviletider; han talte navnlig gjerne med sin Vært og hans Kone om Religionen og om de Prædikener, de havde hørt i Kirken. Endnu Dagen før sin Død var han nede hos dem for at ryge en Pibe Tobak og tale om Dagens Prædiken. Han formanede stedse Folk til at blive i deres Konfession og fremhævede det praktisk-ethiske Moment i Religionen.

Spinoza døde d. 21. Februar 1677. Ingen var tilstede hos ham uden hans Ven Lægen Ludvig Meyer. Der udbredte sig Rygter om, at han skulde være død i Fortvivlelse eller endog have begaaet Selvmord, ligesom der ogsaa om hans Karakter og Adfærd vare meget slemme Rygter i Omløb. En luthersk Gejstlig, Colerus, der kom til at bo i samme Hus, som Spinoza tidligere havde boet i, tog sig for at undersøge Sammenhængen og udgav en Levnetsbeskrivelse af Spinoza (paa Hollandsk, oversat paa Fransk: *«La vie de Spinoza, tirée des écrits de ce fameux philosophe et du témoignage de plusieurs personnes dignes de foi, qui l'ont connu particulièrement, par Jean Colerus. A la Haye 1706»* — det bedste Kildeskrift til Spinozas Levnet) og han kunde modsige alle de Rygter, som Fordommen havde avlet og Fanatismen udspredt. Uagtet Colerus selv fordømmer Spinozas Lærdomme, fremhæver han hans rene Sæder, milde Karakter og store Uegennyttighed. Denne sidste Egenskab udviste Spinoza navnlig overfor sine Søstre, hvem han overlod sin Arvepart, ligesom han flere Gange afviste Tilbud om Pengeunderstøttelse fra sine Venner. Et Professorat i Heidelberg, som blev ham tilbudt, afslog han for ej at hindres i sine rolige Studier og af Frygt for Intolerancen. *[3]*

Man har ofte vel udelukkende udledt Spinozas Lære af Kartesianismen. Af et for nogle Aar tilbage fundet Ungdomsskrift fremgaaer det, at han har været stærkt paavirket af Middelalderens jødiske Religionsfilosofer og af Giordano Bruno, Renaissancens

største Filosof, der hævdede Naturens Uendelighed og Enhed. Hvad Spinoza fandt hos Descartes, var den klare, mathematiske Methode og en mekanisk Naturopfattelse. Udgaaende fra Ideen om den uendelige Substans, der paa een Gang er Natur og Gud, søger han at vise, at det er den, der rører sig i Alt. Den materielle og den aandelige Verden ere forskjellige Former for Aabenbaringen af den uendelige Enhed.

Slige Tanker maatte i Følge Sagens Natur længe ligge hen uforstaaede; baade religieuse og filosofiske Fordomme hindrede Tilegnelsen af dem. Spinoza laa, efter Lessings Ord, som en død Hund, haanet og sparket af alle Parter. Da kom hans Opstandelse i Slutningen af det 18. Aarhundrede med den friere og friskere Bevægelse i Poesi, Filosofi og Videnskab. Det vilde føre for vidt her at udvikle, hvad han har været for Aander som Lessing, Herder, Goethe, Novalis, Schelling og Schleiermacher. For Goethe aandede der i Spinozas Skrifter en „Fredens Luft"; han lærte af dem at se, at der er en stor, nødvendig Sammenhæng i Alt, og beundrede den dybe Resignation, som udtaler sig i dem. I det Skrift af Schleiermacher, som indleder den religieuse Fornyelse efter det 18. Aarhundredes Rationalisme, hylder han i en begejstret Lovprisning Spinozas dybe og i Sandhed religieuse Aand. I de Forelæsninger, som Schellings Discipel Henrik Steffens ved dette Aarhundredes Begyndelse holdt i Kjøbenhavn, og som havde saa mægtig en Indflydelse paa vor Litteraturs Udvikling, finder man ligeledes en smuk og begejstret Lovtale over Spinoza. „Aldrig kan jeg", siger Steffens bl. A., „tænke mig denne herlige Mand i sin rolige Ensomhed, med et Lys i sin Sjæl, som intet Tilfælde formaaede at bortjage, med en indvortes Fred, som ingen Forfølgelser kunde forstyrre, uden at en Straale af hans Lys vækker det skjønneste Haab hos mig." (Man efterlæse hele Begyndelsen af den 2. Forelæsning).

Hvad man i Aarhundredets Begyndelse forsøgte ad poetisk og spekulativ Vej — at opfatte Naturen og Tilværelsen i sin Helhed og Enhed, det arbejder i vore Dage den reale Forsken henimod. I vor Tids Naturvidenskab og Filosofi er der en stærk enhedssøgende Tendens. Der aabner sig vide Horizonter, og der knyttes Forbindelser og dannes Overgange, hvor man tidligere standsede ved et gabende Svælg. Dette maa naturlig levendegjøre Mindet om den ensomme hollandske Tænker i det 17. Aarhundrede. Spinoza er ogsaa derved beslægtet med den moderne Realisme, at han trods sin spekulative og deduktive Methode hævder den strenge kausale Sammenhæng og fordrer en mekanisk Forklaring gjennemført overalt. Særlig hvad Forholdet mellem Sjæl og Legeme angaaer, synes hans Theori at være den, mod hvilken de nyeste psykologiske og fysiologiske Undersøgelser pege hen.

Vi kunne ikke længer bruge Spinozas Methode i Filosofien. Hvad der for hans

Tanke stod som det Første, det sikre Udgangspunkt: det absolute Væsen, er for os netop det, der evig unddrager sig Tanken. Vi maa søge ad Erfaringens Vej — som ogsaa for Spinoza var den eneste, ad hvilken vi kunne lære Enkeltvæsenerne at kjende — at finde Lovene og Formerne for Aandens Liv og dens Sammenhæng med hele Tilværelsen. Men Spinozismen staaer som et Mønster ved sin Dristighed og Konsekvens; den er et Forsøg, som i denne Form kun har sit Sidestykke i Hegels System, og dette kan i Originalitet og i Liniernes Renhed ikke maale sig med Spinozas. Og foruden det Befrugtende og Dybsindige i Grundtanken er der ogsaa hos Spinoza, som hos enhver stor Tænker, underordnede Punkter af megen Interesse og blivende Betydning. Jeg har allerede omtalt hans historiske Kritik og hans Hævden af Tolerancens Princip, og skal endnu kun nævne hans psykologiske Fremstilling af Lidenskaberne, deres Oprindelse, Udvikling og Vexelspil. Det er en i sin Art saa klassisk Fremstilling, at Johannes Müller endnu for nogle og tredive Aar siden aftrykte den hel og holden i sin berømte „Handbuch der Physiologie“. Den har først i vor Tid fundet Sidestykker i de engelske Psykologers Fremstillinger.

Men aldeles afseet fra de tehoretiske Resultater staaer Spinoza som et stort Forbillede paa den sande Forskers Karakter, og ved den Mildhed og Ro, han bevarede i sit Indre saa vel som overfor Andre, skjøndt han havde lidt under Livsanskuelsens Brydninger, staaer han særlig som en Skikkelse, af hvis Betragtning man, som Steffens sagde, kan hente „det skjønneste Haab“ i en Tid som vor, hvor Anskuelserne ikke brydes mindre, selv om Brydningen maaske foregaaer under mindre voldsomme Former.